

УДК 811.161.3 – 085.3:821.161.3“19”09+929(Я.Купала)

Ад’ектыўная метафара ў мове твораў Янкі Купалы

У. А. БОБРЫК

Метафарызацыя прыметнікаў абумоўлена парушэннем звычайных, традыцыйных сэнсавых сувязей, у якія ўступалі розныя разрады прыметнікаў. У паэтычным кантэксце яны спалучаліся з рознымі назоўнікамі, па літаратурных нормах такая сувязь была немагчымай. Гэта прыводзіла да семантычных зрухаў у значэннях прыметнікаў, у выніку чаго яны набывалі характэрныя якасці і ўласцівасці другіх прадметаў.

Галоўная роля ў працэсе метафарызацыі прыметнікаў належала такой асноўнай семантычнай катэгорыі назоўніка як адушаўлёнасць-не- адушаўлёнасць. Менавіта гэтым вызначаліся асноўныя тыпы суадносін лексічных сувязей слоў. Метафарычныя пераносы маглі адбыцца ў межах адной катэгорыі і за яе межамі.

Разгледзім метафарычныя пераносы ў межах катэгорыі неадушаўлёнасці. Сутнасць гэтага пераносу заключаецца ў тым, што ў словазлучэннях назоўнік + прыметнік на месцы неадушаўлёных назоўнікаў адной семантычнай групы ўжываліся таксама неадушаўлёныя назоўнікі, але другой семантычнай групы. Парушалася традыцыйная спалучальнасць слоў, у выніку чаго слова набывала пераноснае значэнне.

Метафары непасрэдна звязаны з асноўнымі намінацыйнымі значэннямі розных разрадаў прыметнікаў. Шматлікую групу складаюць прыналежныя прыметнікі ў спалучэнні з неадушаўлёнымі прадметна-канкрэтнымі назоўнікамі іншых тэматычных пластоў, дзякуючы чаму прыметнікі набывалі не ўласцівыя ім пераносныя значэнні.

Значнай колькасцю вызначаліся прыметнікі з прыналежным значэннем у сувязі з канкрэтнымі прадметамі. Напрыклад, **кургановы грудзі**: Ўстане ж, пойдзе полем, логам, Будзе дыхту, будзе: Пачапаў тупым нарогам *Кургановы грудзі*. [1, II, с.214)]¹; **рабская шыя**: З нявольніцай нявольнік тут танцуе на забой, Пад здэкам *рабскія* свае сагнуўшы *шыі*. [1, III, с.293]; **сэрцавы струны**: *Сэрцавы струны* звінелі б нязвеўна, павеўна гімны жывыя; Казку тварыў бы з табой залатую – такую, як думка гэта. [1, III, с.175)]; **лісцястая музыка**: Плывуць напевы ад галін, Як бы з іх кожна ўжывала: “Хадзі, бяспутнік, адпачынь! Хадзі, усядзься каля нас ты, Жыцця прыгод забудзь напасць, Паслухай *музыкі лісцястай*: Яна табе гарт новы дасць. [1, III, с.133)]; **вясёлкавы шлях**: Гэй, вольныя птахі, саколія дзеці! У вырай! Да сонца *вясёлкавым шляхам*! Час сонца схапіці і сонцам ірдзеці І зведываць светы арліным узмахам. [1, IV, с.80)]; **кветны крышталь**: Ахвярна кладзецца малітва на спячыя далі, І пасмай няўгледнай да зорак на ўсходзе Плыве і мяняецца ў *кветным крышталі*. [1, III, с.61)]; **перунова сталь**: Ляці, імчыся, думка, вышай, далей, Як вокам стрэліць можна у блакітну даль! Схапі ступь песню з *перуновай сталі* І прынясі мне волю сільную, як сталь! [1, V, с.133]; **павучны цені**: За намі, прад намі снавалі *Павучныя*, бледныя *цені*, [1, III, с.27].

Прыналежныя прыметнікі могуць спалучацца з абстрактнымі назоўнікамі, якія абазначаюць адцягненую прымету: **лебядзіная бель**: Залягла, як пасцель, *Лебядзіная бель* На загон, на курган, І кажан, і груган Замянеў не на смех: Гэта снег, толькі снег... [1, II, с.137]; **лебядзіная язната**: Паплыла (Беларусь), пацякла з светлай казкай жыцця Полем, лесам, гарой і далінаю... З свойскіх кветак-пралесак – карона твая, Ўся сама – *язната лебядзіная*. [1, III, с.142]; **цямняцкае ігрышча**: Галодны вецер свішча, Шалее ў злыбядзе, *Цямняцкае ігрышча* З сухотніцай вядзе. [1, III, с.26].

Актыўнасцю ў працэсе метафарызацыі вызначаліся адносныя прыметнікі. У паэтычным кантэксце яны ўступалі ў сувязі з неспалучальнымі словамі паводле норм сучаснай беларускай мовы. Дзякуючы гэтаму адносныя прыметнікі набывалі якасныя значэнні, захоўва-

ючы пры гэтым сваё першаснае значэнне. Так, пры пераносным ужыванні названая прыметнікам прымета пачынала абазначаць уласцівасць прадмета без яго адносін да другога прадмета, і адносны прыметнік набываў значэнне якаснага. Адбывалася аякашчэнне адносных прыметнікаў – гэта працэс страты значэння адносін да пэўных прадметаў, асоб, з’яў і іх класаў праз метафарычны перанос, у выніку гэтага адносныя прыметнікі набывалі здольнасць выяўляць якасць, агульную для двух і больш класаў, прадметаў, асоб, з’яў [2, с.8]². Адносныя прыметнікі ўжываліся з канкрэтнымі назоўнікамі са значэннем прадметаў, дзеянняў, працэсаў. Напрыклад, **снежныя шумы**: Шорах на целе Сцяпана прайшоў. Страшныя родзяцца думы. Шмат яшчэ вёрстаў дабрацца дамоў. Пужаюць *снежныя шумы*. [1, V, с.56]; **магільная песня**: Ты (доля) шумела мне *песні магільныя*, Як мяцеліца дзікая ў полі; [1, III, 147]; У коміне вецер заціхнуць не хоча, – Заносіцца *песняй магільнай*, дзікой; [1, V, с.7]; **пустыннымя ўздохі**: Зводна пайшлі толькі *ўздохі пустыннымя*; [1, II, с.121]; **аружны склік**: Скрозь свету йдзе *аружны склік* Паставіць сілу проці сіл; [1, III, с.270]; **жыццёвая ціна**: К зорам агністым, к прыволлю нябеснаму, Вырваўшы з *ціны жыццёвай* душу, Мчыся, не дайся цярпенню балеснаму, Горда пакінь земляную глушу! [1, II, с.242]; **брыльянтовы пух**: Там і сінняя мгла, як настануць марозы, На муры сее *пух брыльянтовы*, – Быццам тыя праўдзівыя светлыя слёзы, Што калісь выліў Лірнік вясковы. [1, III, с.118].

Якаснае значэнне набывалі шматлікія адносныя прыметнікі, што спалучаліся з абстрактнымі назоўнікамі, што абазначалі працэсы, стан, розныя адчуванні, пачуцці: **крынічнае шаптанне**: Я люблю ўсходы нашых палеткаў, І спавітыя ў зелень лугі, І шум бору пануры, глухі, І *шаптанне крынічнае* ўлетку... [1, III, с.122]; **канапляная заплата**: /Князь:/ Запяеш па душы, дасі ўцехі гасцям – Поўны гуслі насыплю дукатаў, Не пад мысль песня будзе камунебудзь нам – *Канапляную* возьмеш *заплату*; [1, V, с.74]; **рабская трывога**: У грудзі, здаўленыя здрадай, Упіўшысь, *рабская трывога* Шыпіць хаўтурнаю загладай; [1, III, с.154]; **магільны рабскі сон**: Нямыя вербы над ракою Зашалясцяць сухім лістом, А далей дрэме ўсё ў спакою, *Ўсё спіць магільным рабскім сном*. [1, V, с.138]; **залаты сон**: *Залатыя сны* ім Няхай роўца; Няхай жаль на душы Супакоіцца [1, III, с.139].

Пераноснае якаснае значэнне ўзнікла пры спалучэнні адносных прыметнікаў з абстрактнымі назоўнікамі са значэннем адцягненых паняццяў, прымет, з’яў прыроды: **мёднае ўміленне**: Бліскучыя агністыя праменні, Купаючыся ў сажалчыным версе, К маёй галубцы ў *мёдным уміленні* Туліліся і грэлі персі. [1, V, с.127]; **сонная воля**: Дажывае стара маці Сірацінаю у хаце, *Ў соннай волі*, ў чорнай долі, Як та груша сярод поля. [1, III, с.254]; **мазольная доля**: І хоць раздзёр бы сябе напалову, – Не запытаюць аб *долі мазольнай* ... Хоць бы паў трупам, не скажуць ні слова... Ён найміт вольны! [1, IV, с.456]; **шлюбная бел**: Вясельны гімн, як плачкі, нам запелі.. Над ёй, заручанай, у *шлюбнай белі*, І нада мной, ахутаным у мрок. [1, V, 116]; **зімавая бел**: *Ўжо на зямлю ляглі праталіны*, Снягоў спаўзае *зімавая бел*, Узгоркі свецяць – як апалены, Вада ў лагчынах жаліцца, як чмель. [1, V, с.118]; **магільная імгла**: Ці ты бачыш, як хмара за хмарай, Як дым, небам плывуць чарадой, Як кусты, сенажаці, папары Задліся *магільнай імглой*?.. [1, III, с.148]; **расшальное рэха**: Не заходзе ка мне ў госці Мілая пацеха, Не нямее людскай злосці *Расшальное рэха*. [1, II, 268]; **ночна-сонная даль**: *Ночна-сонная даль* мае мову сваю, [1, III, с.213].

Сярод вытворных адносных прыметнікаў з пераносным якасным значэннем вылучаліся прыметнікі з уласцівасцямі таго, што названа ўтваральным словам. З прыметнікамі гэтай падгрупы ў сінтаксічную сувязь уступалі канкрэтныя назоўнікі, што абазначалі прадметы, з’явы прыроды, напрыклад: **слёзная рака**: Столькі той крыві чырвонай, Столькі *слёзных рэк* Разышлося, разлілося – Крыўдна з веку ў век. [1, II, с.50]; **слёзны віхар**: Цёмнасць расставіла сеці, *Слёзныя віхры* ўзнямаюцца, [1, II, 317].

Сярод гэтай лексіка-семантычнай групы прадуктыўнасцю вызначаліся адносныя прыметнікі ў спалучэнні з абстрактнымі назоўнікамі, што выступалі на месцы іншых назоўнікаў: **дума, дух, гоман** і інш., напрыклад: **думная дума**: Толькі *думы думныя* Чуюць хмары буйныя, Хвойкі, елкі шумныя Дый не людзі чуйныя. [1, I, с.275]; **збадзяны дух**: Ці здрадзіў вас (думкі) *дух збадзяны* У хатцы дзюравай, На зямельцы акаванай, Бязвольнай, бясправай? [1, I,

с.223]; **прыліпны гоман**: На трэці дзень чуцен быў *гоман*, Хоць і надломан, Але ўжо больш вольны, дасціпны, К сэрцу *прыліпны*. [1, V, с.139].

Некаторыя адносныя прыметнікі са значэннем схільнасці да дзеяння, названага ўтваральнай асновай, спалучаліся з абстрактнымі назоўнікамі і пераносілі на іх гэтыя значэнні: **непрыхільная імгла**: Зоркі не ўбачыш, *імгла непрыхільная* Свет спавіла непраглядную сеткай; [1, II, с.120]; **непрыхільная жальба**: Упаўшыя грудзі калыша *Жальбой непрыхільнаю сум*, [1, III, с.119].

Сярод адносных прыметнікаў сустракаліся найменні з пераносным якасным значэннем, што характарызаваліся адсутнасцю дзеяння, стану, названыя ўтваральным словам. Спалучальным кампанентам да гэтага разраду прыметнікаў выступалі абстрактныя назоўнікі са значэннем адцягненых паняццяў, стану. Напрыклад: **неспыняны лік**: /Усе тры/ (разам) Спі, наш міленькі сакол, Госць наш не званы, не сланы! Дням пагубляў ты даўно *лік* Долі сваёй *неспыняны*. [1, VI, с.63]; **неспыняны гоман**: Каб шоў *гоман* *неспыняны* Ад поля да поля І людзей яшчэ скаваных, Заклікаў на волю. [1, IV, с.112]; **неспыняны мароз**: Па гурбах, на напах ідучы сняжаных, Змаглася (Ганна), халодны пот цела заліў, А рукі і ногі *мароз* *неспыняны* Даўно замарозіў, даўно знечуліў. [1, V, с.10]; **неўгамонная сіла**: Ой, дала ты (моладасць) мне Скарб нязмераны: *Сілу* моцную. *Неўгамонную*. [1, II, с.15]; **нягаданы сон**: Вечар і ночка закрылі мне раніцу, Ўхуталі плесняй, сівым туманом, Даль жа нязбытаю казкай туманіца, Казкай, *нягаданым сном*. [1, III, с.144]; **неспажыты боль**: Ў думках замёрла жальба нявольная, *Боль* *неспажыты* цвіце. [1, I, с.177]; **нявысненая краса**: Кветкі з ёю рвём, вянок сабе пляце – Карону ясна-цвет з *нявысненай красы*; [1, V, с.132].

Сваёй прадуктыўнасцю вызначаліся метафарычныя словазлучэнні з адносным прыметнікам **кывавы**, у якіх слова аднаго семантычнага поля асімілявала, падпарадкоўвала сваім валентным сувязям слова іншага семантычнага поля, у выніку чаго апошняе набывала вобразна-пераносны сэнс. Часцей гэты прыметнік спалучаўся з канкрэтнымі назоўнікамі, што абазначалі прадметы, рэчывы, напрыклад: **кывавы хлеб**: Каня з смагі на пагодзе “Піць” галосе ў небе, Ды ў завею воўк заводзе Па *кывавым* *хлебе*. [1, II, с.212]; **кывавы сцяг**: Сталі ўсюды ўсімі трэсці Неспакойства поўны весці, Што, забыўшы людзі ўвагі, Пад *кывавы* пойдучы *сцягі*. [1, III, с.269]; **кывавае знамя**: Гарыць пуны панская, полымя мкнецца І *знамем кывавым* на небе здаецца. [1, V, с.48]; **кывавае віно**: Шумна, разгульна... Чым не бяседа?! Пеніцца ў чарках *кывавае віно*... [1, III, с.108]; **кывавая раса**: Часам калі-нікалі Дзе-нідзе бліснуць агні, Глянучы *кывавай расой*. [1, III, с.84]; **кывавая сляза**: Не будзе здзек Табе ўвесь век *Кывавых слёз* тачыць з павек. [1, IV, с.376].

Пераноснае значэнне ўзнікала ў прыметнікаў пры спалучэнні з неадушаўлёнымі назоўнікамі: **кывавы агонь**: Завываюць ваўкі над курганамі, Свет заліты *кывавым агнём*. [1, I, с.178]; **кывавая бура**: Напрарочыў, наваражыў Бяды сабе квол чалавек, – *Кывавых бур* не забыў, не жжыў, Заломаў не прарваў, не ссек. [1, III, с.270]; **кывавая імгла**: Святая пасцель небасхіла *Кывавай імгой* заплывала, [1, III, с.27]; **кывавая смуга**: Бяссільна народ свой пытаю, Абняўшы пахілены крыж; – За што ты ад краю да краю Магілай жывою ляжыш? Ці коні твае патрупелі, Цягаючы ў поце плугі? Ці косы твае прытупелі З *кывавай* на лузе *смугі*?... [1, III, с.120].

Назоўнікі канкрэтнага значэння **суд**, **плесня**, **пошасць**, **вір** падпарадкоўвалі прыметнік **кывавы**, надаючы яму пераносны сэнс: **кывавы суд**: Не памагалі мольбы, чары, – *Кывавы суд* тварыў (Машэка), караў; Абезгалоўлены ахвяры З сабою ў пушчы забіраў. [1, V, с.109]; **кывавая плесня**: Пахае (мужык), пахае І галосіць песні, Ўвесь потам пакрыты, Ўвесь *кывавай плесняй*. [1, I, с.267]; **кывавая пошасць**: Людзей на звераў *пошасцяй кывавай* Ператварыў (1914 год) і здаў наследніку свайму. [1, III, с.277]; **кывавы вір**: Няхай Гітлеру-вампіру Ключоць сэрца, смокчуць кроў; Сыты быў людскім ён жырам, П’яны быў *кывавым вірам*, – Хай жа гіне звер звяроў! [1, IV, с.382].

У ролі галоўнага слова ў метафарычным словазлучэнні з прыметнікам **кывавы** выступалі шматлікія абстрактныя назоўнікі: **кывавы боль**: Маё цярпенне, Мой *кывавы боль* – Што значаць перад мукамі мільёнаў, Дзе безнадзейны стогны родзяць стогны, А слёзы гры-

зучь вочы ўсім, як соль! [1, III, с.280]; **крывавы баль**: Дзе *крывавы баль* спраўляла Хеўра інтэрвентаў, Ходзяць з песняй пераможнай Тысячы студэнтаў. [1, IV, с.270]; **крывавы банкет**: Генерал Шаптыцкі, Праклятае славы – Выпраўляў жалезам Свой банкет *крывавы*. [1, V, с.201]; **крывавая слава**: Праз пушчы, пасекі, загоны, На рубяжы *крывавай славы*, Абапал высяцца кардоны, Абапал блукаюць заставы. [1, IV, с.142]; **крывавая вера**: Хто смеў першы снег асвятліць крывёй? *Крывавай ён веры* – чужы ён ці свой! [1, IV, с.42]; **крывавая мука**: Ляці ж, мая дума, *крывавая мука*! Забяры з сабою ліхі ўсе да тла – [1, V, с.331]; **крывавы свет**: Ты – стравай жыўнай слоў штодзённых, *Крывавым светам* ў ночы дзях, О песня гневу – ты надзей Вей, пралятай над маім краем І расцвітай зялёным маем, [1, V, с.317]; **крывавыя церні**: Як прыйдзе дзень майго збаўлення, З *крывавых церняў* вызваленне, – А веру, прыйдзе гэтка дзень, – [1, III, с.309]; **крывавая ціна**: Можаче рыці, віцца, кусацца, – Мне ўжо не страшны рык ваш звярыны; Вырвіце жылы, сэрца не дасца, З *вашай крывавай* вырвецца *ціны*. [1, III, с.56]; **крывавы быт**: Ё малітве ляглі бы ўсе справы, Якія стварае *крывавы* Наш быт у жыццёвым пакосе; [1, I, с.93]; **крывавая хваля**: Княжылі тут князі, Крулі крулявалі, І цары царылі У *крывавай хвалі*. [1, V, с.199]; **крывавая пераішхода**: Назло *крывавым пераішходам* Скідайце ёрмы, клічце сход, І дайце знаць другім народам, Які вы сільны йшчэ народ! [1, III, с.128]; **крывавы дым**: /2-і/ (падымаючы чарку) За тую камінную сажу, За *світ гудкоў*, за *дым крывавы*, – За тых усіх, хто мяне пражыў, Пакуль гарэць тут не заставіў! [1, VI, с.128].

У склад метафарычных словазлучэнняў уключаліся запазычанні. Так, лексема рускай мовы **труд** утварала спалучэнне з названым прыметнікам для надання яму пераноснага значэння: Гэй, растлумач, выролдзе ўражжа, Трутні, зладзеі пчольных прац! Чаму, дзе *труд крывавы* ляжа, Цвіце загон, стаіць палац? [1, I, с.72].

Метафарычныя пераносы адбываліся і ў межах катэгорыі адушаўлёнасці. Гэтыя пераносы заснаваны на тым, што на месцы адушаўлёнага назоўніка адной семантычнай групы выступаў адушаўлёны назоўнік іншай семантычнай групы. Так, купалаўскі наватвор **упасвенны** “адкармлены, выкармлены” ў адпаведнасці з нормамі сучаснай беларускай мовы павінен спалучацца з назвамі свойскіх жывёл і птушак, але аўтар спалучыў яго з назоўнікам **дворня** “прыдворныя людзі”. Характэрная асаблівасць назоўнікаў адной семантычнай групы надавалася назоўнікам іншай групы, але ў пераносным значэнні, напрыклад: Цар грозны, маскоўскі – вясёлы, Шчаслівы з пабедаў вялікіх – У госці і з местаў, і з сёлаў Нявольнікаў верных паклікаў. Пад водгулле трубаў, літаўраў, Пад рогаты *упасвеннай дворні* Падносіць падданым ён дары, – Нявольнікі прымуць пакорне. [1, IV, с.139].

Разнастайнасцю вызначаліся метафарычныя пераносы, якія выходзілі за межы адной і той жа катэгорыі. Сярод іх вызначаліся спалучэнні назоўнік + прыметнік, дзе на месцы адушаўлёнага назоўніка выступаў неадушаўлёны, ў выніку чаго адносныя прыметнікі набывалі пераносныя якасныя значэнні. Адушаўлёныя назоўнікі станавіліся прыналежнасцю канкрэтных і абстрактных назоўнікаў. Так, адносныя прыметнікі спалучаліся са шматлікімі абстрактнымі назоўнікамі, набываючы вобразнае значэнне: **пагорблены стан**: Яшчэ не ўся работа зроблена, Не ўсё жніво у нас пажата, – Яшчэ краін *стан пагорблены*, Як быў, застаўся ён гарбатым. [1, V, с.148]; **заспаня думы**: Расцвітай жа (Беларусь), ўзнімай на арліных крылах Душы, сэрцы, і *думы заспаня*, Вызывай, выклікай на вялікі прасцяг Сілу, ведзьмай-пятлёй не чапаную. [1, III, с.143]; **сонны разлог**: Топчучы верас і мох Цёмных імшараў і лоз, Выбрыў (воўк) на *сонны разлог*, На апляснелы пакос. [1, II, с.164].

З прыметнікамі данай лексіка-семантычнай групы шырока спалучаліся назоўнікі са значэннем прадметаў, з’яў прыроды: **задумны лес**: І шумам *задумнага лесу*, І шчэбетам птушак шчаслівых Запела вясна сваю песню, Запела на збуджаных нівах. [1, III, с.260]; **згорбленая вежа**: На *згорбленых* кракаўскіх *вежах* Надгробны час звоняць куранты. [1, IV, с.349]; **ссівелы колас**: Наспелая постаць шчаслівых пасеваў За вёскай, на сонным лясоў рубяжы, *Ссівелы ўжо колас* схінула к мяжы У сумным шаптанны: “Дзе, жнеі мае вы?” [1, II, с.186].

Шматлікія адносныя прыметнікі са значэннем стану, пэўных уласцівасцей, якасцей ці схільных да іх уступалі ў сувязь з канкрэтна-прадметнымі назоўнікамі: **расхутаны дрэвы**: Цягнуцца *дрэвы расхутаны* К небу з балотных нізін, [1, III, с.168]; **скрыўджаная хата**: Не з

сонцам выйшла (вясна 1915-ая) блаславіць аратага арбу. Не сонцам туліцца да *скрыўджаных* слябі і *хат*, [1, III, с.298]; *расплаканая хмара*: На небе месяц бледны, як нябожчыкавы твар, З-над воблакаў сцікаўся, быццам бы ён на шляху Свайго не мог знайсці паміж *расплаканых* там *хмар*, Ці, каб стуль не зваліцца, блукаўся так з страху. [1, III, с.292]; *доўгаспячы абшар*: На ўсім зямлі *абшары доўгаспячым* На сваіх кроснах выткала (вясна) чароўны ўзор. [1, V, с.133]; *ап'янчаны павеў*: Слухаюць смехаў русалчыных, Лопату крылляў начніцы, Ветру *павеваў ап'янчаных*, Плюскату шклістай крыніцы. [1, II, с.169].

Пераноснае якаснае значэнне набывалі адносныя прыметнікі вышэй адзначанай групы ў спалучэнні з абстрактнымі паняццямі: *непрыгонны дух*: Аднак чаму ж ты там нішто, *дух непрыгонны*, Дзе дружна звонячы ў кайданы ўсімі тоны, Крывёй, пажарамі частуе раба раб? [1, III, с.296]; *рассумненая душа*: Гэта не “абразкі”, пісанья звычайнай прозай, а гэта нейкая дзіўная “песня песняў” беларускай *рассумненай душы*. [1, VII, с.202]; *расплаканая душа*: Быў гэта толькі сумны сон *Душы расплаканай* маёй, [1, III, с.281]; *канаючая крыўда*: Не з вясёласці яснай, не з ясных палацаў, А з *канаючай крыўды* ў пахіленай хатцы, Вызываная праўдай, таптанай, жывой, Я (Беларусь) ўзышла, расцвіла непагаслай зарой. [1, II, с.65].

Да метафарычных пераносаў, што выходзяць за рамкі адной і той жа катэгорыі, адносяцца пераносы, калі ў словазлучэннях адноснага прыметніка і неадушаўлёнага назоўніка на месцы апошняга выступаў адушаўлёны. Прыметнік ужываўся з пераносным значэннем. Скажам, у сучаснай беларускай літаратурнай мове прыметнік *мазольны* спалучаецца з назоўнікамі *рука*, *пластыр*. Купала спалучаў яго з адушаўлёным назоўнікам *хлебароб*, у выніку чаго ён набываў новае пераноснае значэнне “які жыве з мазаля, сваёй працы”: Гэй, гэі, *хлебаробе мазольны*, Пан сошкі, і коскі, і поля! Кінь выгляд слязлівы, нявольны; Ў тваіх руках слава і доля! [1, II, с.96].

Прыметнік *агністы* ў спалучэнні *агністы конь* набываў пераноснае значэнне “жвавы, рухавы, як агонь”: І рыцар у тую часіну На белым *агністым кані* Над вірам з'яўляецца знекуль Ці проста выходзіць з зямлі. [1, III, с.243].

Купалаўскі наватвор *мёдны* мог спалучацца толькі з неадушаўлёнымі назоўнікамі. У паэтычных радках у спалучэнні з назоўнікам *пчала* ён набываў новае значэнне “які носіць мёд”: Мой сад калодамі абведзен *мёдных пчол*, Што гаманяць, як неўгамонныя музыкі; [1, IV, с.21].

Метафарычнасць слова – адзнака творчай манеры Купалы-лірыка, асабліва сць яго светаўспрымання і паэтычнага адлюстравання аб'ектыўнай рэчаіснасці. Пясняр свядома імкнуўся парушыць устойлівае кола народнага светаўяўлення аб прадметах, з'явах, падзеях і паказаць іх у святле свайго ўспрымання. А гэта патрабавала пошукаў новых слоў, адценняў у значэннях агульнавядомых слоў. Таму ў працэсе метафарызацыі ўключаліся не толькі адносныя прыметнікі, але і розныя ў семантычных адносінах якасныя, якія ў прамым значэнні называюць розныя псіхалагічныя прыметы, уласцівыя чалавеку. Так, якасныя прыметнікі з абсалютнай нязменнай якасцю прадмета ўступалі ў сінтаксічную сувязь з канкрэтна-прадметнымі назоўнікамі розных лексіка-тэматычных груп, набываючы пераносныя значэнні: *сляпое акно*: На плітах каменных парос зялёны мох, Бярозы, хвойкі плакалі над імі, А пасярод капліца жудка, як астрог, На свет глядзела *вокнамі сляпымі*. [1, V, с.124]; *сляпы дзень*: З попелу мінуўшых *дзён сляпых*, крываваых Весела узойдзе рунь святлянай славы, [1, II, с.210]; *сляпое сэрца*: Інакш забілася ў грудзях *Сляпое*, прыспанае *сэрца*, [1, III, с.288]; *слязлівае сэрца*: Стаю на могілках і думу ў *слязлівым сэрцы* калышу, [1, II, с.272]; *чуткае сэрца*: Восень панурая, восень магільная! Страшна ты *чуткаму сэрцу*, душы. [1, III, с.173]; *расістыя вочы*: *Вачыма расістымі* водзіць (вясна) Па скропленым потам надзеле; [1, III, 260]; *мазольная гута*: Збажовым шнурам, борам, Віслай, Над ворным полем блісні іскрай, Ідзі да фабрык, *гут мазольных*, Як громы, крыкні: – Ўстаньце вольны! [1, V, с.317]; *зводна-неспагаднае неба*: Па межах родных і разорах, Пад *небам зводна-неспагадным* Спакоем воджаны век здрадным, Сную, і нейкі са мной шорах. [1, II, с.213]; *шурпаты сук*: І мармоча (чалавек), як спрасоння, ад *шурпатымі сукамі*: “Ці ж, як летась, і сягоння Мне з пустымі йсці рукамі? [1, III, с.33]; *стройная раница*: Радасна ўсходзіць *раница стройная*, Свеціць для снегам засланай зямлі; [1, V, с.15]; *махнаты дубочак*: Едуць

(дзяўчына і жаўнеранька) поле і другое, Ёз'ехалі на трэцце, Пад дубочкам пад махнатым Селі пасядзеці. [1, III, с.199]; **маладжавы сад**: Ды зацвітуць і адцвітуць адзін раз лішні У садзе маладжавым яблыні і вішні; [1, III, с.295]; **махнатая пушча**: І лесавік к ім выпаўзе братацца З пушчы махнатай, сам весь кудлаты. [1, III, с.90]; **санлівая нізіна**: Вольным гоманам хвоек высокіх, Туманамі санлівых нізін, Казкай векаў блізкіх і далёкіх Клічам, сонца, цябе, як адзін! [1, II, с.162]; **накорная зямліца**: З непатульнай, *накорнай зямліцай* Заручыся (песня), шлюб вечны вазьмі, [1, II, с.162]; **пануры лес**: Хай жа дрогне *лес пануры*, – Папрасі сякерай хлеба! [1, III, с.8]; **нямы курган**: Вецер б'е ў *нямы курган*, – Шапаціць імглісты бор. [1, II, с.135]; **нямое неба**: Агністыя зоры на *небе нямым* Яе (лясную царэўну) цалавалі паглядам сваім, [1, II, с.219]; **худыя галлі**: Змоўклі лісцястыя шэлесты, *Галлі худыя* тырчаць, [1, III, с.168].

З прыметнікамі гэтай лексіка-семантычнай групы спалучаліся шматлікія абстрактныя назоўнікі, надаючы ім пераносна-вобразнае значэнне:

сляпы рок: Чырвонай зданню ў цёмных сенцах Наш *рок сляпы* снуе, цвіце; [1, III, с.86]; **сляная крыўда**: Дзе ступіць (ліха) – там кроў выступае, Дзе глянэ – там *крыўда сляная*. Народы хіне, як калоссе, Каго ж абымае – смерць косе. [1, III, с.219]; **панурая бура**: Малюся свабоднаму ветру – віхуры, Што лётае птушкай ад краю да краю, І пасвіць у высях *панурыя буры*, І ў комінах песні іграе. [1, III, с.115]; **нямы мрок**: Ёжо клаўся на часе *мрок сумна нямы*, І поўнач на помач, палохаці сны, Нязначна падклікаў... [1, III, с.62]; **глухі жаль**: Няма ўжо дзяўчынкі; сум хлопца гняце, У сэрцы *глухі жаль*, як рана, цвіце; [1, III, с.186]; **няўтульны жаль**: Пей пацехай, пей разгульна, Душы не скупі; Мае думкі, *жаль няўтульны* Ты прыспі, прыспі! [1, III, с.183]; **нядольная гора**: Легла на сэрцы *гора нядольная*, Легла і мучыць, гняце. [1, I, с.177]; **святляная слава**: З попелу мінуўшых дзён сляпых, крываваых Весела узойдзе рунь *святлянай славы*. [1, II, с.210]; **нядольная думка**: Дуньце ж, о віхры прывольныя! Цёмнай не дайцеся сіле, Вырвіце *думкі нядольныя*, Дайце мне сонца і крылле! [1, II, с.241]; **нежывы сон**: Над задумаю ніў Маладзік бледны плыў, Дзіваваўся з жыцця, Што ўнізе без пуцця Спала *сном нежывым*. [1, III, с.92]; **вечна-цяглы сон**: Мой дом – амшалай пушчы сховы, Сяліба ясеняў, сасон, Дзе смех русалчын, лесуновы Палошыць *вечна-цяглы сон*. [1, II, с.17]; **трывожна-свакэйны спакой**: Тонучь думы ў *спакоі трывожна-свакэйным*, Над зямлёй расплываюцца з сумнай цямрыцай [1, III, с.213]; **зрадны спакой**: Па межах родных і разорах, Пад небам зводна-неспагадным, *Спакоем* воджаны век *зрадным*, Сную, і нейкі са мной шорах. [1, II, с.213]; **бурлівая душа**: Сядзь тут, на ўзмежку, браце ты мой! Тут як спачнеш ты з *бурлівай душой*, Дойдзеш лягчэй да магілы. [1, II, с.252]; **бунтаўнічая воля**: І будуць ладзіцца год кожны На новы лад, на новы звычай Дзяды Кастрычнікавы збожна, А кожны год больш пераможна Для свята *волі бунтаўнічай*. [1, IV, с.187]; **бунтаўнічая думка**: З думкаю – наперад! З *думкай бунтаўнічай* – Туды – усе далей, Куды жыццё кліча. [1, IV, с.220]; **маўчалівы сум**: Сум *маўчалівы* там раскудзесіцца, Песню аб гэтай зложыць мясціне. [1, III, с.91]; **лянівы дым**: .. пойдучь людзі ў світ шэрагам Праз места злых, чырвоных цэгел, З праклятым лёсам, з цвёрдай доляй У мглу, ў *лянівы дым* над Воляй... [1, V, с.315]; **сыты гонар**: Яшчэ там *сыты гонар* ласуе Дзявочу ўсмешку беларускі, [1, V, с.149].

Пераносныя значэнні ў купалаўскім кантэксце набылі каляровыя прыметнікі ў спалучэнні з канкрэтнымі назоўнікамі, што абазначалі з'явы прыроды, ландшафт мясцовасці: **чырвоная мяцеліца**: Не елася, не спалася, Куды там падвяселіцца, Як гэта раскілзалася *Чырвоная мяцеліца*. [1, V, с.153]; **чорны туман**: /Незнаёмы/: Пошасці ўсялякія сее жменей сваёй каршуновай – гэта каб сіла народная не ўзвялічылася і яго не змагла, а *туманы чорныя* ў вочы ўсім пускае, каб людзі не бачылі яго. [1, VI, с.321]; **сівы курган**: Пад агністай зарой, Над *сівым курганом* Заручаліся з ёй Туманом і агнём... [1, III, с.19]; **сівы туман**: Вечар і ночка закрылі мне раніцу, Ёхуталі плесняй, *сівым туманом*, [1, III, с.144]; **бледны сум**: Як я ў хатку ўвайду, мяне штосьці гняце; *Бледны сум* падыходзіць – прыносіць нуду; [1, II, с.129]; **бледны снег**: На полі стаяў *бледны снег*, Вясна абходзіць поле... [1, III, с.247]; **бледнавокі цень**: Сэрцы ахвярна паложачь, Насып насыплюць высокі, І не пяройдзе той насып Злыбеды *цень бледнавокі!* [1, II, с.254].

Якасныя прыметнікі, што абазначалі масць жывёлы, уступалі ў сінтаксічную сувязь з назоўнікамі **хмара**, набываючы пераноснае значэнне. Большая частка такіх метафар негатыў-

на афарбавана, асабліва тыя, што датычаць апісання прыроды: *варанья хмары*: Маё поле, мае гоні – Воблакі сівыя, Маё стадка, мае коні – *Хмары варанья*. [1, II, 148].

Багаты фактычны матэрыял сведчыць, што ад'ектыўная метафара з'яўляецца адным з прадуктыўных моўных вобразных сродкаў паэтычнай мовы Я. Купалы. У працэсе метафарызацыі паэт уключаў самыя разнастайныя паводле сваёй семантыкі разрады прыметнікаў. У выніку парушалася традыцыйная спалучальнасць слоў і слова набывала новае, пераноснае значэнне. Яно адлюстроўвала аўтарскае светаўспрыманне, яго адносіны да жыцця, перадавала складаныя псіхалагічныя працэсы.

Abstract. The paper considers adjective metaphor in the language of Yanka Kupala's works, analyses the most productive types of meaning transfer in the metaphorization of adjectives.

Літаратура

1 Купала, Я. Збор твораў: у 7 т. / Я. Купала. – Мн.: Навука і тэхніка, 1972 – 1976. – Т.1, 1972. – 536 с.; Т.ІІ, 1973. – 440 с.; Т.ІІІ, 1973. – 432 с.; Т.ІV, 1974. – 592 с.; Т.V, 1974. – 592 с.; Т.VІ, 1975. – 392 с.; Т.VІІ, 1976. – 696 с.

2 Донцу, Н.Ф. Семантико-стилистические функции относительных прилагательных в современном русском литературном языке (на материале произведений художественной прозы середины 50 – начала 80 гг. XX столетия): автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. фил. наук / Н.Ф. Донцу – Ленинград, 1982. – 16 с.

Гомельский государственный
университет им. Ф. Скорины

Поступило 30.03.07